

J. K. J. THOMSON, *Clermont-de-Lodève 1633—1789. Fluctuations in the prosperity of a Languedocian cloth-making town*, Cambridge 1982, ss. 502, ryc. 24, map 10, tablic 26.

Praca doktorska, wykonana na angielskim uniwersytecie w Reading, stanowi pionierskie opracowanie jednego z przedsięwzięć określanych jako manufaktury królewskie. W latach 1683—1788 było we Francji 401 przedsiębiorstw tego typu, około połowę z nich stanowiły manufaktury włókiennicze. Historia tych manufaktur jest całkowicie niemal nieznaną. Monografia jednej z nich została opracowana przez Jamesa Thomsona na tle włókiennictwa Langwedocji XVII—XVIII w. Sukiennictwo Langwedocji miało w niektórych ośrodkach tradycje sięgające XII w. Była to średniej jakości produkcja przeznaczona na użytek szerszych warstw konsumentów i na eksport na Bliski Wschód. Autor przypomina tradycje produkcji sukna i farbiarstwa w Clermont-de-Lodève sięgające XIV w. Później istnieje znaczna luka w materiale źródłowym. W pierwszej połowie XVII w. sukiennictwo Clermont-de-Lodève (obecnie zwanym Clermont-l'Hérault) rozwijało się pomyślnie. Jednakże utrata wschodnich rynków zbytu i załamanie demograficzne regionu wywołane emigracją hugonotów spowodowało kryzys produkcji w połowie XVII w. Wzrasta ona znowu pomiędzy 1670 a 1720 r.

Autor szczegółowo śledzi ogólne rozmiary produkcji sukienniczej miasta i na tym tle ukazuje dzieje królewskiej manufaktury w 1674 r. Po raz pierwszy przebadane zostały nie tylko dzieje niewielkiego zakładu istniejącego w ciągu stulecia, lecz także skutki administracyjnej interwencji państwa w dobrze rozwiniętym ośrodku sukiennictwa cechowego. Autor zajmuje się całą produkcją langwedockiego miasta, analizując kalkulację produkcji manufakturowej i cechowej. Z jego obliczeń widać, że znaczne wahania w produkcji popieranego przedsiębiorstwa królewskiego miały niewielki wpływ na ogólne rozmiary wytwórczości całego ośrodka. Konkurencja manufaktury nie ograniczyła na dłuższą metę sukiennictwa cechowego. W 1732 r. w omawianym mieście w sukiennictwie zatrudniano stale lub przez znaczną część roku 5 649 osób, w tym kobiety i dzieci przygotowujące przędzę. Był to okres, w którym produkcja ta miała mniejsze rozmiary (1721—1756), ale odżyła w latach 1757—1789. W pracy znajdujemy szereg precyzyjnych globalnych rozmiarów produkcji miejskiej. Autor podaje jednak tylko dane

sumaryczne, tak o wytwórczości cechowej jak i królewskiej manufaktury. W XVIII w. produkowano od 4 000 do 13 000 sztuk sukna rocznie, zaś w 1765 r. wyjątkowo 21 000 krótkich sztuk. Nie była to więc produkcja znaczna.

J. K. J. Thomson ukazuje rozwój produkcji sukna w wybranym mieście na tle innych ośrodków langwedockich jak Carcassonne, Saptès czy Villenouvette, które miały zbliżone możliwości wytwórcze. W ciągu całego omawianego w książce okresu Langwedocja wysyłała na eksport od kilkudziesięciu do ponad stu tysięcy sztuk sukna, liczyła się więc tak w skali francuskiej jak i europejskiej.

Autor krytycznie przeanalizował znaczny materiał źródłowy, tak do dziejów manufaktur jak zwłaszcza warsztatów rzemieślniczych. Dotychczas znacznie chętniej zajmowano się przedsiębiorstwami manufakturowymi, zostawiającymi po sobie więcej danych źródłowych, aniżeli cechami. Przy omawianiu całej produkcji sukna w jednej miejscowości pożyteczne ukazało się spojrzenie Anglika. W Langwedocji, podobnie jak w Anglii, produkcja sukna opierała się głównie na licznych zakładach rzemieślniczych o znacznie bardziej stabilnej produkcji aniżeli manufaktury. Granica pomiędzy tymi dwoma typami przedsiębiorstw nie zawsze zaznaczała się wyraźnie, o ile nie chodziło o zakłady popierane przez państwo czy stanowiące własność zamożnych właścicieli inwestujących w nie większy kapitał. Zaletą omawianej książki jest zainteresowanie autora asortymentem wyrobów wełnianych produkowanych w wybranym mieście. Opracował on słownik zawierający blisko setkę określeń wyrobów, starannie objaśnionych pod względem technicznym. Słownik ten informuje o znacznych przesunięciach w znaczeniu różnych terminów i o ich regionalizacji. Niektóre określenia wyrobów, używane w Langwedocji w XVII i w XVIII w., miały odmienne znaczenie nawet w innych ośrodkach francuskich. Chodziło tu zawsze o produkcję średnich i gorszych gatunków sukna i innych tkanin wełnianych, wyrabianych w wąskich sztukach. Miały one określony krąg odbiorców. Do przyczyn upadku sukiennictwa langwedockiego, rozważanych w omawianej monografii, dodać należy wzrastające rozpowszechnianie się tkanin bawełnianych i półwełnianych, które już w XVIII w. stanowiły coraz większą konkurencję dla sukiennictwa.

I. Turnau